

УДК 340.12

О.М. ОМЕЛЬЧУК, канд. юрид. наук, доц.,
Хмельницький університет управління та права

ВПЛИВ ПРАВОСВІДОМОСТІ НА ПОВЕДІНКУ ЛЮДИНИ

Ключові слова: правова свідомість, свобода,
толерантність, легітимізація, правова культура

У філософії права поведінка людини розглядається як багатогранне полідисциплінарне поняття, оскільки є предметом дослідження низки гуманітарних наук, а сутність поведінки вивчають соціологи, психологи, філософи та ін. Найбільш повними, прийнятними та адекватними можна вважати ті визначення поведінки людини, котрі більш повно враховують роль свідомості та інших якостей людини. Саме свідомо поведінка виступає конструктивною, творчою, вона утворюється в результаті цілого ряду пристосувань до постійно змінюваного поля сприйняття. Крім того, соціальна специфіка поведінки людини характеризується як перетворення внутрішнього стану людини в дії щодо соціально значимих об'єктів.

Правосвідомість та її вплив на поведінку людини була предметом вивчення філософії та філософії права з давніх часів. Вже з давніх часів природне право давало людині сенс життя, оскільки на його основі вона будувала свою поведінку, орієнтувалася в суспільному просторі, знала своє місце в соціальній ієрархії, чітко усвідомлювала своє призначення. Створення цілісної концепції правової свідомості, через призму вищевказаного, вимагає дослідження праць філософів, зокрема: Ф. Бекона, Р. Декарта, Г. Гроція, Т. Гоббса, Д. Локка, Б. Спінози, Г.В. Лейбніца, К. Гельвеція, Ш.Л. Монтеск'є, Д. Юма, А.Д. Гольбаха, Г. Сковороди та ін. Сучасний стан дослідження даних питань викладений у працях П. Баранова, А. Васильєва, К. Гавриловської, І. Галицького, Г. Клімова, І. Коваленка, Г. Миронової, А. Ратинова, В. Сировацького та інших вчених.

Найбільш повну модель правосвідомості розроблено в дослідженні О.Р. Ратинова та

Г.Х. Єфремової, які виокремили функціональні структури правосвідомості: гносеологічну, емоційно-оцінну, поведінкову, що здійснюють відповідно пізнавальну, оцінну й регулятивну функцію [1]. На думку Г.П. Клімової, правова свідомість також має багатокомпонентний характер, оскільки в ній відображається сукупність якостей, що притаманні процесам і явищам правової галузі суспільства, в ній інтегруються певні правові знання, ціннісні та ідеологічні принципи, емоційні і вольові правові настанови, правові традиції і норми, які необхідні для досягнення правової мети. У її структурі вчена виділяє:

– раціонально-ідеологічний елемент правової свідомості, який є панівними знаннями й уявленнями в суспільстві про різноманітні аспекти його правового життя; правову систему та її певні інститути; механізми державної влади й управління; прийняття правових рішень та їх реалізації. Раціонально-ідеологічною правосвідомістю вчена вважає стійкі стереотипи правової свідомості в усіх її формах і проявах;

– емоційно-психологічний компонент правової свідомості, який становлять відчуття і переживання соціальних суб'єктів у зв'язку з їх участю у правовідносинах і які формуються на основі правових знань та уявлень про норми права, юридичні права й обов'язки, а також законності правотворчої і правозастосовної діяльності та пов'язані зі сприйняттям і оцінкою правових явищ. Емоційні почуття і психологічні переживання становлять невід'ємний аспект правової свідомості й поведінки, оскільки, супроводжуючи будь-які прояви правової активності суб'єкта і спрямовуючи її на досягнення життєво важливої мети, емоції і почуття виступають одним із головних елементів механізму регулювання правових відносин. Розвинута правова свідомість припускає формування в його носіїв стійких стереотипів у галузі емоцій, почуттів і переживань;

– настаново-поведінковий компонент правосвідомості складають правові настанови й відповідні стереотипи поведінки, які сприяють переведенню уявлень і цінностей у площину

практичної реалізації. Саме у правовій поведінці суб'єктів проявляється, на думку Г.П. Клімової, реальний зміст їхньої правосвідомості. Тому в структурі правосвідомості вона виділяє поведінкові компоненти, до яких відносить правові настанови, які у своїй сукупності становлять ціннісну орієнтацію суб'єктів та готовність до діяльності в галузі правового регулювання. Правова настанова і правова поведінка існують в органічній єдності, їх стійкі стереотипи є обов'язковим елементом правової свідомості людини і суспільства [2].

На думку І.В. Галицького, толерантність повинна бути тим явищем, яке пронизує всі елементи правосвідомості в порядку їх ієрархічного розташування. Вона починається з концептуального формування на ідеологічному, науково-світоглядному рівні, який виражається в теоретичних правових розробках, державних доктринах та політико-правових рішеннях. Наступною сходинкою вона спускається в побуту свідомість людей, відображаючись в їх сприйнятті картини світу, в емоційній реакції на певні явища та події, залежить від здатності кожного індивіда та всього суспільства в цілому інкорпорувати або реанімувати цінності толерантності [3]. Як результат усього попереднього цілеспрямованого впливу на громадську свідомість формуються та виникають мотиви конкретної поведінки, які є наслідком соціального становища в певний відрізок історичного часу та наслідком ефективності державотворчої правової політики.

Становлення правової держави й утвердження засад громадянського суспільства передбачає орієнтацію на використання правосвідомості як засобу соціального регулювання юридично значимої поведінки людини. На думку П.П. Баранова, у такому регулятивному впливові правосвідомості необхідно виокремити низку безпосередньо пов'язаних між собою елементів, зокрема:

– правосвідомість не лише сприяє усвідомленню людиною мети юридично значимої поведінки, а і є визначальним джерелом цієї свідомості. За своїми регулятивними можливостями з цим видом свідомості спроможна конкурувати лише моральна свідомість;

– правосвідомість допомагає людині усвідомити сукупність усіх можливих засобів досягнення мети юридично значимої поведінки та здійснити вибір конкретних засобів із такої гіпотетичної кількості;

– правосвідомість (поряд із моральною свідомістю) допомагає людині правильно оцінювати соціальну ефективність обраної стратегії досягнення мети юридично значимої поведінки [4, с.480–481].

Слід погодитись з В.І. Сировацьким, що правосвідомість у системі суспільно-правових відносин має складний характер, оскільки правосвідомість повинна передувати праву (право є вираженням волі суспільства або певної його спільноти, тобто воно виражає погляди та настанови суспільства або суспільної групи, їх правосвідомість), при цьому правова система, що формується в суспільстві, виступає одним із суттєвих факторів, які впливають на правосвідомість. Крім того, реалізація права залежить від рівня правової свідомості окремої людини. Правосвідомість крізь призму свого формування має змогу отримати юридично формалізовані вимоги суспільства стосовно правопорядку і стати однією з форм об'єктивації суспільного буття [5]. Таким чином, правосвідомість фіксує соціально прийнятні моделі поведінки, що реалізуються у суспільних відносинах і відображають існуючі правові ідеї, цінності і норми. З іншого боку, правові ідеї, які об'єктивувалися в системі правових норм і «одухотворяють правову організацію юридичних відносин, трансформуються в переконання (тобто правосвідомість) тих, хто формує на їх основі нові норми права, хто застосовує чинне право, хто керується ним у повсякденній діяльності, дотримується і використовує його» [6].

У процесі нормативно-правового регулювання поведінки людини виникає явище легітимації, що проявляється у ціннісному прийнятті чи неприйнятті самої ідеї права. На думку Г.П. Гавриловської, у процесі перцепції права задіяний переважно конвенційний аспект правових норм, а суб'єктивна легітимація передбачає визнання виправданості існування системи юридичних норм. Якщо об-

раз права може бути спільним для багатьох людей, то визнання суб'єктивної легітимності системи правових норм є процесом індивідуальним. Психологічний механізм нормативно-правового регулювання поведінки людини вчена визначає як сукупність станів та процесів, усвідомлюваних та неусвідомлюваних, із яких складається структурно-функціональна організація життєдіяльності людини у контексті системи юридичних норм. Психологічними механізмами нормативно-правового регулювання поведінки людини є перцептивний (соціальна перцепція системи правових норм особистістю), мотиваційний (мотивація активності особистості у системі правових норм) та легітимаційний (психологічна суб'єктивна легітимація правових норм). Легітимація правових норм у свідомості особистості пов'язана з комплексом переживань і внутрішніх установок людей, з уявленнями особистості про відповідність конкретної правової норми нормам соціальної справедливості [7].

Суб'єктивна легітимація правових норм включає в себе такі психічні процеси, як відображення правової норми, певні мислительні операції, спрямовані на співвіднесення цієї норми з реально існуючими інтересами, установками, цінностями, життєвими планами людини. Вона пов'язана з такими психічними станами, як стан задоволення (якщо правова норма відповідає уявленням особистості про соціальну справедливість і готовність виконувати цю норму) або ж стан когнітивного дисонансу (якщо існуюча правова норма заперечує уявлення особистості про соціальну справедливість). Легітимація правових норм держави є необхідним компонентом функціональної організації життєдіяльності людини, оскільки у повсякденному житті людина постійно змушена контактувати з правовою системою і співвідносити свої дії у нормативних ситуаціях із правовими нормами. Рівень легітимації правових норм обумовлює поведінку людини в правовому полі [8]. Норми права впливають не на поведінку людей, а на їхню свідомість і через неї регулюють поведінку.

Усі чинники, що впливають на формування правосвідомості та правомірної поведінки, по-

діляються на об'єктивні та суб'єктивні. До об'єктивних належать такі, що не мають на меті формування правової культури, проте тим чи іншим способом здійснюють вплив на процес правової соціалізації. На нього впливають соціально-економічна та соціально-політична ситуація в країні, рівень добробуту населення, характер політичного режиму, особливості національної культури тощо. Суб'єктивний чинник втілюється у діяльності, яка має на меті формування правосвідомості та правомірної поведінки і проявляється у правовому вихованні [8]. Універсальним показником ефективності правового виховання є правомірна поведінка людини.

Підсумовуючи, слід погодитись, що наявність двох форм нормативного регулювання людської спільноти обумовлена своєрідністю природи самої людини, яка одночасно виступає як особистість і як особа. Особистість розглядається як одинична біосоціальна істота, природний елемент людського суспільства як такого, носій власної індивідуальності. Особа розглядається як одиниця певної функціональної єдності, носій ролівих навантажень та властивостей. «У першій субстанційній якості людина виступає суб'єктом моральної поведінки, у другій – правової. Тобто мораль є законом єдності людей як «Божих створінь», право ж – законом політичної функціональної доцільності. Моральна поведінка орієнтована на свідоме добровільне (навіть превентивне) врахування іншого інтересу за рахунок обмеження власного. Право, навпаки, виступає зовнішнім регулятором (примусовим обмежувачем) приватних домагань у випадку конфлікту чи конкуренції інтересів. Отже, мораль орієнтує на «твою» користь, право відстоює «мою» ... Отже, моральність є внутрішньою «програмою», на ґрунті якої повинні діяти учасники відносин, вільно обираючи напрям, форму і зміст власної поведінки у різноманітних конкретних обставинах» [9, с.189].

ЛІТЕРАТУРА

1. Ратинов А. Р. Правовая психология и преступное поведение. Теория и методология

исследования / А. Р. Ратинов, Г. Х. Ефремова. – Красноярск : Изд-во Красноярск. ун-та, 1988. – 256 с.

2. Клімова Г. П. Правосвідомість: до питання теорії / Г. П. Клімова // Актуальні питання інноваційного розвитку. – 2012. – № 2.

3. Галицький І. В. Формування толерантності у правосвідомості та правовій культурі громадян України / І. В. Галицький // Вісник Академії адвокатури України. – 2011. – № 2.

4. Баранов П. П. Правосознание и правовое воспитание / П. П. Баранов // Общая теория права : курс лекций / под общ. ред. В. К. Бабаева. – Нижний Новгород : НВШМ, 1993. – С. 474–494.

5. Сировацький В. І. Формування категоріального апарату теорії правосвідомості / В. І. Сировацький // Філософські та методологічні проблеми права. – 2011. – № 2.

6. Миронова Г. Метафізичний реалізм – актуальна парадигма сучасного праворозуміння /

Г. Миронова // Антропологія права: філософський та юридичний виміри (стан, проблеми, перспективи) : статті учасників Другого всеукраїнського «круглого столу» (м. Львів, 1–2 грудня 2006 р.). – Львів : Край, 2007. – С. 181–196.

7. Васильев А. М. Правовые категории: методологические аспекты разработки системы категорий теории права / А. М. Васильев. – М. : Юрид. лит., 1976. – 264 с.

8. Гавриловська К. П. Суб'єктивна легітимізація правових норм як психологічний механізм нормативно-правової регуляції поведінки особистості / К. П. Гавриловська // Проблеми сучасної психології : збірник наукових праць – 2010. – № 8.

9. Коваленко І. Правова соціалізація як процес формування правової культури / І. Коваленко // Вісник Книжкової палати України. – 2011. – № 6 (179).

Омельчук О. М. Вплив правосвідомості на поведінку людини / О. М. Омельчук // Форум права. – 2012. – № 4. – С. 702–705 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://arhive.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2012-4/12oomnpl.pdf>

Висвітлено філософсько-правові аспекти впливу правосвідомості на поведінку людини в доктринах природного та позитивного права. Правову свідомість розглянуто як категорію, котра має багатокомпонентний характер, оскільки в ній відображається сукупність якостей, що притаманні процесам і явищам правової галузі суспільства, в ній інтегруються певні правові знання, ціннісні та ідеологічні принципи, емоційні і вольові правові настанови, правові традиції і норми, які необхідні для досягнення правової мети.

***

Омельчук О.Н. Влияние правосознания на поведение человека

Освещены философско-правовые аспекты влияния правосознания на поведение человека в доктринах естественного и позитивного права. Правовое сознание рассмотрено как категория, которая имеет многокомпонентный характер, поскольку в ней отражается совокупность качеств, присущих процессам и явлениям правовой отрасли общества, в ней интегрируются определенные правовые знания, ценностные и идеологические принципы, эмоциональные и волевые правовые установки, правовые традиции и нормы, которые необходимы для достижения правовой цели.

***

Omelchuk O.M. Influence of Justice on Human Behavior

Article is devoted to the philosophical and legal aspects of the impact of justice on human behavior in the doctrines of natural and positive law. Legal consciousness is regarded as a category, which has a multi-character, because it shows a set of qualities that are inherent in the processes and phenomena of the legal sector of society, it integrates some legal knowledge, values and ideological principles, emotional and volitional legal guidance, legal traditions and norms required to achieve legal goals.